

İMAM-I RABBANİ'YE GÖRE RÜ'YETULLAH MESELESİ

Mustafa ÖZGEN

Yard. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi
İlköğretim Bölümü Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı
mustafaozgen54@hotmail.com

ÖZET

Bu çalışmada İmam-ı Rabbani'ye göre Rü'yetullah meselesi ele alınmıştır. Allah'ın görülebilirliğine dair tartışma, O'nun âlemin içinde veya ötesinde olduğu tartışmalarından kaynaklandığı için İmam-ı Rabbani Allah'ın görüleceğini kabul etmeyi Ehl-i Sünnetten olmanın ölçüsü kabul eder. Aslında bu görüş farkı Allah'ın mekân, yön ve ışık gibi şeyler olmadan görülüp görülemeyeceğine dair tartışmalardan doğmuştur. Bu da tartışmanın kolay anlaşılır olmasına ve tevhit akidesine ters düşmemesine dikkati gerekli kılmıştır.

İmam-ı Rabbani de bu dünyada görülen varlığın görenin karşısındaki bir mekânda, belli bir yönde olmasını ve ışığın bulunmasını şart görür ama dünya ile ahiret arasındaki farkı göz ardı etmez. Allah bazı zaman ve mekânlarda bu şartlara itibar etmeyebilir. Bu yüzden Allah'ın görülebileceğine inanmak, O'nun dünya nesnelere benzediğini kabul etmeye mecbur kılmaz. Allah, müteal olduğu için cennette nasıl görüleceği de anlatılamaz. Allah'ı gören O'nun hakkında bilgi sahibi olur ama tam idrak edemez. İmam-ı Rabbani'ye göre Allah'ın görülmesi caizdir ama vaki değildir. Dünyada gayba iman edilir. Şühudi iman ahirette görme şerefine erince oluşur.

Anahtar Kelimeler: Görülebilirlik, Allah'ı Görmek, Dünyevi Özellik, İdrak Etmek, Dünyevi Varlık

THE PROBLEM OF RUYATULLAH ACCORDING TO İMAM RABBANİ

In this study, the problem of ruyatullah was studied according to İmam Rabbani. As the discussion of Allah's visibility stems from the discussion of whether Allah is immanent or supreme, İmam Rabbani accepted belief in Allah's visibility as the criterion of belonging to Ahl-as-Sunna. Virtually, the difference of opinion arose from whether Allah could be beheld without ascribing Him earthly characteristics such as place and direction. This entails that the discussion be easily comprehensible and not contradict tawhid.

İmam Rabbani also stipulates the entity to be seen should be in a certain light place opposite the beholder but never disregards the difference between the earth and paradise. Allah may not regard those conditions in certain places and at different times. Thus believing Allah's visibility does not mean believing that He resembles earthly entities. As Allah is Supreme, it is impossible to depict the way He looks in the

paradise. Those who beheld Allah get some knowledge but can never comprehend Him fully. Although its possible to behold Allah, neither has it occurred, nor will it occur in this world. People have to believe in Allah without seeing Him in this world, but his belief turns out to be the eye-witnessed (shuhudi) one in paradise.

Key Words: Visibility, Beholding Allah, Earthly Characteristics, to Comprehend, Earthly Entity

Giriş

Bu çalışmada kelim ilminin temel meselelerinden birisi olan ve Allah'ın insanlar tarafından görülmesini ifade eden *rü'yetullah*, İmam-ı Rabbani'nin (ö. 1034/1624) görüşleri çerçevesinde ele alınmıştır. Rü'yetullah meselesi ele alınınca rü'yeti inkâr edenler ve kabul edenler olmak üzere iki grupta karşılaşılır. Mutezile, Hariciler ve Rafızıların Zeydiye kolu, rü'yeti inkâr etmişlerdir. Ehl-i Sünnet kelim âlimleri de Allah'ın dünyada görülmesinin mümkün olduğu halde vaki olmadığını iddia etmişlerdir¹. Bazı mutasavvıflar Allah'ın ahirette görüleceğine inandıkları gibi, O'nun dünyada kalple müşahede edildiğine de inanmışlar ve bunu genellikle "*rü'yet*" kelimesiyle ifade etmişlerdir². Mücessime, Allah'ın görülmesini mümkün görmüşlerdir ama onlar Allah'ın cisim olduğuna inandıkları için Ehl-i Sünnetten ayrılmışlardır³.

İmam-ı Rabbani, Mücessimenin rü'yetullaha dair görüşleri ile pek ilgilenmemiştir. Mutasavvıfların dünyada Allah'ı gördüklerine dair iddialarına da karşı çıkmıştır. Ancak biz onun bu konudaki görüşlerini başka bir çalışmaya bırakıp sadece Mutezile'nin görüşlerine cevap teşkil edebilecek beyanları üzerinde durmayı tercih ettik.

Gözle görmek manasındaki "*rü'yet*" kelimesi ile "*Allah*" lafzından oluşan bir tamlama olan "*rü'yetullah*," terim olarak "Allah'ın görülmesi ve cennet ehlinin O'nu gözleriyle görmesi" demektir. Aralarında küçük farklar olmakla birlikte likâ (karşılaşmak), nazar (bakmak) ve basar (görmek) kelimeleri de rü'yettekine benzer manaları ifade eder⁴. "*Rü'yetullah*" bazen kısaca "*rü'yet*" olarak da ifade edilir.

¹ Sâbûnî, Nureddin Ahmed Mahmud b. Ebû Bekir, *Mâtürîdiyye Akâidi*, trc. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara, 1995, s. 92.

² İbn Arabî, Ebu Abdullah Muhammed, *el-Fütühatü'l-Mekkiyye*, Daru'l-Fikir, Takdim. Mustafa Mataracı, Beyrut, 1994, VI, s. 183.

³ Teftazânî, Saduddin Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Makâsıd*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1989, IV, 181; İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zahiri, *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1996, II, 34.

⁴ Topaloğlu, Bekir – Çelebi İlyas, *Kelim Terimleri Sözlüğü*, İsam Yay. İstanbul, 2010, s. 265.

İslam âlimlerinin çoğu cennette Allah'ı görebilmeyi müminlerin dünyadaki inançlarından dolayı erecekleri bir lütuf kabul eder⁵. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) *Müşned*'inde Hz. Peygamber'in cennette müminlere Allah'a bakmaktan daha çok sevebilecekleri bir nimetin verilmeyeceğini ve Allah Teâlâ'nın kullarına en yüksek ikramını kendi zatını göstererek yapacağını bildirdiğini nakleder⁶. İmam Şafî, İmam Malik ve bazı kelim âlimleri, "Hayır! Onlar şüphesiz o gün Rablerinden (O'nu görmekten) mahrum kalacaklardır"⁷ mealindeki ayeti kâfirlerin Allah'ı göremeyeceklerine delil kabul etmişlerdir⁸.

Allah'ı görmenin mümkün olup olmadığı konusu, hicri ikinci asırdan sonra tartışılmaya başlamıştır. Tartışmaların temelinde Allah'ı görülen diğer varlıklardan ayırma endişesi vardır. Allah'ın görülebilirliğini kabul veya reddetmek, O'nun âleme müteal (ötesinde) veya mündemiç (içinde) oluşunun tartışılmasına yol açmış ve meseleyi kelim ilminin ana meselelerinden biri haline getirmiştir.

Mücessime ve onların bir alt grubu kabul edilen Kerramiye dışındaki ekoller, Allah'ın cisim olmadığına ve bir mekânda yer tutmadığına inanırlar. Bu inanç, iki şeyi zorunlu kılar: Ya O'nu görmenin imkânsız olduğuna inanılmalı ya da cisim olmadığı halde nasıl görülebileceği ispat edilmelidir⁹. Yani görüş farkı; Allah'ın mekân, yön ve ışık gibi şeyler olmadan görülüp görülemeyeceği hususundaki tartışmalardan doğmuştur. Dolayısıyla Allah'ın görülmesine dair tartışmanın hem beşerin anlayabileceği netlikte anlaşılır olmasına, hem de "tevhit" ilkesinin gereği olarak O'nun müteal (yüce) oluşuna ters düşmemesine dikkati gerekli kılmıştır¹⁰. Bu konuda nistan kaynaklanan kesin ve bağlayıcı delillerin bulunmayışı da konuyu tafsilatlı bir şekilde ele

⁵ İbn Hazm, *el-Fisal*, II, 36.

⁶ Ahmed, II, 12, 422; III, 9.

⁷ Mutaffifin, 83/15.

⁸ el-Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed İbn Tayyib el-Kadî, *Temhîdü'l-Evâil*, Müessesetü'l-Kütübissekafiyye, thk. Şeyh İmadüddin Ahmed Haydar, Beyrut, 1987, s. 309; el-Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed İbn Huseyn, *el-İtikâd alâ Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaat*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986, s. 66; Râzî, Fahreddin Muhammed b. Omer, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, ty., XXXI, 95; Beycûrî, İbrahim b. Muhammed, *Tuhfetu'l-Mürîd Şerh-u Cevhereti't-Tevhîd*, Beyrut, 1983, s. 114; Harputî, Abdullatif, *Tenkîhu'l-Kelâm*, İstanbul, 1330, s. 221.

⁹ İbn Hümmam, Kemaleddin es-Sivasî, *el-Müsayerât*, Bulak, 1317, basımından ofset basım, Çağrı Yay., İstanbul, 1979, s. 36.

¹⁰ Yeşilyurt, Temel, *Tanrı'nın Aşkını Bağlamında Rü'yetullah Sorunu*, Kubbe 6 Yayıncılık, Malatya, 2001, s. 36.

almayı zorunlu kılmıştır¹¹. Hakikaten deliller, Allah'ın görülmesini doğrudan ifade etmez ama derinlemesine düşününce tatmin edici bir sonuca varıldığı da görülecektir. Biz de konuya sağlam bir ölçü ile bakabilmek için önce genel olarak görmenin tarifini ele almak, sonra da İmam-ı Rabbani'nin görüşüne göre değerlendirmek istiyoruz.

Görmenin Tarifi

Göz ve ışık yardımıyla bir şeyin varlığını duymak, müşahede etmek ve algılamak manasında kullanılan görme (rüyet), var olan bir nesneyi gözü ile anlamak, kavramak ve sezme manalarına da gelir¹². Burada anlama, kavrama ve sezme gibi durumların göz ve ışık vasıtasıyla olduğu belirtilmektedir. Görme ayrıca, belirli bir dalga boyundaki elektromanyetik radyasyonun (ışık), göz dokularından geçip retinaya ulaşmasıyla retinada meydana gelen kimyasal ve biyoelektrik sinyallerin belli bir düzende kortekse iletilip, korteksin değişik bölgelerinde analiz edilmesiyle oluşan bir duyum olarak tarif edilmiştir¹³. Görme, iki ayrı gözden giren görüntüleri beynin birleştirip bir değerlendirmeye tabi tutmasıyla, görülen şeyin ne olduğunu algılaması olarak da tarif edilmiştir¹⁴. Son iki tarifte görmenin mevcut varlıklarla ve ışıkla bağlantısı ortaya konulduğu gibi, onun doğrudan gözün kendi fonksiyonu olmayıp beynin algılama gücünün de devreye girmesiyle oluşan bir fiil olduğu ortaya konmuştur.

Kelam âlimlerinden Teftazani (ö.791/1388), görme (rüyet) fiilini beynin iki ayrı noktasından çıkan, bir noktada birleştikten sonra tekrar ayrılan ve göze kadar gelen iki sinire yerleştirilmiş ve insanın kullandığı zaman ışık, renk, şekil miktar, hareket, güzellik ve çirkinlik gibi şeyleri Allah'ın yaratmasıyla algılayan bir kuvvet olarak tarif etmiştir¹⁵. Teftazani'nin, görmenin tek başına göze ait bir fiil olmadığını belirtmekle beraber, onu Allah'ın yaratmasına da bağlaması, görme fiiline dini bir boyut kazandırmaktadır.

Kelam âlimleri görme fiilini bilgi edinme sürecinde önemli verilere ulaşma vesilesi kabul eder. Hatta İmam Gazali (ö 505/1111), görmeyi ilim-

¹¹ Buti, Ramazan, *Yaratıcının Varlığı Yaratılanın Görevi İslam Akâidi*, Terc. Mehmet Yolcu, Hüseyin Altınalan, Madve Yayınları, İstanbul, 1986.

¹² Tuğlacı, Pars, "Görme", *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, 6. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1982, III, 925.

¹³ Gündüz Kemal, *Retina ve Görme Yolları Anatomi ve Fizyolojisi- Elektrofizyolojik Özellikler (OKüler Elektrofizyoloji, Birinci Bölümü)*, Türk Oftalmoloji Derneği Eğitim Yayınları No: 13, İstanbul, 2011, s. 1.

¹⁴ "Görmek", *Temel Britanica*, Ana Yayıncılık A. Ş. İstanbul, 1993, VII, 207, 208.

¹⁵ Teftazani, Saduddin Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 31.

den daha ileride ve onu tamamlayan bir bilgi safhası olarak görür¹⁶. Ancak onlar bir varlığın görülebilesi için bazı şartlar ileri sürerler: Görülen varlık yoğunluk sahibi olmalıdır; güneş ve ateş gibi ya kendisi ışık kaynağı olmalı veya bir ışık kaynağı ile aydınlatılmış olmalıdır; ya gözün tam karşısında veya aynadaki görüntü gibi karşısında hükmünde olmalı, göz görmek üzere bakmalı, arada bir perde olmamalı ve görülen görene çok uzakta olmamalıdır¹⁷.

Kelamcılar görme fiilini şöyle anlatır: Bizler bir şeyin tarifini duyunca bir bilgi ediniriz ama onu tam olarak kavrayamayız. Tarif edilen şeye bir kere baktıktan sonra gözümüzü yumarak tekrar hayal etmeye çalışınca, onu ilk tariftekenden daha iyi tanırız. Fakat gözümüzle görmediğimiz için yine bütün tafsilatı ile algılayamayız. Gözümüzü açıp aynı şeye tekrar bakınca, karşımızdaki varlık hakkında hiç şüpheye düşmeyecek şekilde bir bilgi ediniriz. İşte bilgi edinme sürecindeki bu üçüncü safhaya kelamcılar görme diyorlar¹⁸. Yani görme (rüyet), tam bir açılma ve anlaşılma (inkişaf) manasında göz ile görmeyi ifade ettiği gibi, bir şeyin kalpte tam olarak anlaşılmasına görme diyenler de vardır¹⁹. İmam-ı Rabbani, bir şeyin kalp ile anlaşılmasını görme kabul etmediği için, biz onun sadece göz ile görmeye dair görüşlerini ele almak istiyoruz.

İmam-ı Rabbani'ye Göre Rü'yetullah

İmam-ı Rabbani'ye göre dini deliller, Allah'ın cennette mutlaka görüleceğine ve oraya girenlerin bir kısmının değil, hepsinin Allah'ı göreceğine delalet etmektedir²⁰. İmam-ı Rabbani, görmenin cennette olacağına dair koyduğu kayıtla kâfirlerin Allah'ı göremeyeceğine inandığına ortaya koymuştur. Çünkü kâfirler cennete giremeyecektir. Onlar için cehennem hazırlanmıştır.

Burada İmam-ı Rabbani'yi, müminlerin gözleri ile Allah'ı göreceklerine dair icma olduğunu belirten İmam Eş'ari (ö. 324/936)²¹ gibi kelamcılarla ve

¹⁶ Gazzalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983, s. 48.

¹⁷ Ramazan efendi b. Muhammed, *Şerh-u Ramazan Efendi ala Şerhi'l-Akâid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1965, s. 44.

¹⁸ İcî, Adududdîn Kadı Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkîf fi-İlmi'l-Kelâm*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, ty., s. 299; Teftazani, *Şerhu'l-Makâsid*, IV, 181; İbn Hümam, *el-Müsayerât*, s. 36.

¹⁹ Harputi, *Tenkîhu'l-Kelâm*, s. 221.

²⁰ İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, III, Mektub. 17, s. 19.

²¹ Eş'ari, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-Luma'*, Takdim ve thk., Abdülaziz İzzuddin es-Sayrean, Dar-u Lübnan Littabaati ve'n-neşr, Beyrut, 1987, s. 51.

cennete giren herkesin Allah'ı mutlaka göreceğine inanan Hucviri (ö. 465/1072) gibi mutasavvıflarla aynı paralelde buluyoruz. Hucviri'ye göre cennettekiler Allah'ı görmek istemeseler bile buna güçleri yetmeyecektir. Dünyadaki tecellide araya bir perde girip görmeye mani olabilir. Tecelli alanın görmemesi mümkündür ama ahirette ilahi Zâtın nurunu hiçbir şey engelleyemediği için cennete giren herkes Allah'ı görecektir²².

İmam-ı Rabbani, Allah'ın görülmesinin Allah'ın müteal oluşuyla bağlantısından dolayı rü'yetullahı kabul etmeyi Ehl-i Sünnetten olmanın, inkâr etmeyi de onlardan ayrılmanın ölçüsü kabul etmiştir²³. Mücessime de Allah'ın görüleceğine inanır ama bunu Allah'ın diğer varlıklar gibi belli boyutları olan bir cisim olduğuna dair inançları üzerine temellendirdikleri için Ehl-i Sünnet dışı kabul edilmişlerdir²⁴. İmam-ı Rabbani de rü'yetullahı kabul etmeyi sadece Ehl-i Sünnete ait bir görüş olarak zikretmekle Mücessime'nin iddialarını tutarlı bulmadığını ortaya koymuştur çünkü o, Allah'ın cisim olmadığını sıkça tekrar eder²⁵.

İmam-ı Rabbani, Allah'ın görülebilirliğini ret etmeyi gayb âlemini şahadet âlemi olan şu dünya ile mukayese gibi yanlış bir ölçünün neticesi olarak görür. Gayb âleminin şekil ve keyfiyeti olmadığı için oraya ait olan varlık, görülebilir ama bu dünya şartlarına uygun bir şekilde tarif edilemez. İmam-ı Rabbani'ye göre bu tarif edilemezliği dikkate alan bazı insanlar, Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğunu iddia etmişlerdir²⁶.

İmam-ı Rabbani'nin şahidi gaibe delil gösterme yöntemine başvurarak rü'yetullahı inkâr edenlerle Mutezile'yi kastettiği açıktır. Çünkü onlar, şahadet âlemi olan şu dünyadaki geçerli şartları, tamamen farklı nitelik ve şartlara sahip olan gayp âlemi için de geçerli görmektedirler. Onlara göre bir şeyin görme duygusuyla görülebilmesi için cisim olması şarttır. Ayrıca görülecek cismin, görenin karşısındaki bir mekânda olması ve görülmesine mani şeyle-

²² Hucvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî, *Keşfü'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi*, Haz. Süleyman Uludağ, ikinci baskı, İstanbul, 1996, s. 540.

²³ İmam-ı Rabbani, Ahmed b. Abdülehad el-Fârûkî es-Serhindî, *el-Mektûbât, (ed-Dürerü'l-Meknûnât)* Arapçaya tercüme, Muhammed Murâd Kazânî el-Menzilevî, I-III, I. cild, Enver Baytan Kitabevi, II. ve III. cild bir arada, Fazilet Neşriyat ve Matbaacılık A.Ş. tarafından yayımlandı, İstanbul, ty., I, Mektub. 59, s. 71; Mektub. 266, s. 267; III, Mektub. 17, s. 19; Mektub. 66, s. 84. (Bu eser bundan sonra sadece *Mektubât* olarak verilecektir. Ayrıca mektup numaraları da belirtilecektir.)

²⁴ Teftazânî, *Şerhu'l-Makâsıt, Alemü'l-Kütüb*, Beyrut, 1989, IV, 181; İbn Hazm, *el-Fisal*, II, 34.

²⁵ İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, I, Mektub. 266, s. 263; II, mektub. 67, s. 111; III, mektub. 17, s. 18; mektub. 77, s. 97.

²⁶ İmam-ı Rabbani, *Mebde ve Mead İtikadi ve Tasavvufi Meseleler*, Hazırlayan, Mustafa Özgen, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 177.

rin bulunmaması gerekir. Yani görme duyusu mevcut ve sağlam olduğu gibi, görülecek cisimden yansıyan ışık göze ulaşabilmelidir. Mutezile'ye göre bir de ışığın göze ulaşabilmesi için görülecek varlık görene çok yakın veya çok uzak olmamalıdır. Yukarıdaki şartlardan biri eksik olduğu takdirde, görme fiili gerçekleşmez. Dolayısıyla cisim olmadığı gibi belirli bir yön ve mekânda olmayan Allah'a, herhangi bir ziyanın varması da mümkün olmadığı için O'nu görmek mümkün değildir. Mutezile ayrıca akli delillerin rü'yetullahın imkânsız olduğunu gösterdiğine inandığı için Ehl-i Sünnet âlimlerinin Allah'ın görüleceğine dair delil olarak öne sürdükleri nasları da tevil etmişlerdir. Mesela Kıyamet suresinin 23. ayetindeki "*nâzıratün*" kelimesine Ehl-i Sünnet, bakmak ve görmek manasını verirken Mutezile, aynı kelimeye bekleme manasını vermişlerdir. Yani insanların Allah'ı göremeyeceklerini ve hep O'nu bekleyeceklerini söylemişlerdir²⁷.

İmam-ı Rabbani, Allah'ın görülmesinin O'nun herhangi bir keyfiyet ve yön (cihet) ile kayıtlamayı gerektirmeyeceğini ve görenin O'nu ihata edemeyeceğini söyleyerek, Mutezile'nin endişelerinin yersiz olduğunu ortaya koyar²⁸. O da Mutezile gibi bu dünyada görme fiili için karşılıklı bulunmayı şart görür ama onların şahadet âlemi olan dünya ile ahiret arasındaki farkı göz ardı etmelerini hatalı bulur. Ona göre, "*Allah, bazı mekânlarda bir takım maslahatlardan dolayı gözün görebilmesi için, görülen varlığın görenin tam hizasında olmasını ve ona ait bir yön belirlemeyi şart kılmıştır ama bazı zaman ve mekânlarda bu şarta itibar etmeyebilir. Bu şartlar gerçekleşmeden de görme fiilini yaratabilir. Aralarında çok büyük farklar bulunan iki şeyin birini diğerine kıyas ederek bir çelişkinin olduğunu söylemek insafa sığmaz. Böyle hüküm vermek, görme fiilini sadece mülk ve şahadet âleminin (dünyanın) görülen varlıklarıyla sınırlandırıp, melekût ve gayb âleminin akıl ötesi hallerini inkâr etmektir.*"²⁹

İmam-ı Rabbani'nin, Allah'ın görülebileceğine dair yaptığı açıklamalar, Ehl-i sünnet âlimlerinin izahları ile birebir örtüşmektedir. Ehl-i Sünnete göre Allah'ın görülebileceğine inanmak, O'nun dünya nesnelere benzediğini kabul etmek anlamına gelmez. Her varlık, mahiyetine uygun şartlara göre değerlendirilmelidir. Bir mekânda bulunan fani varlık, karşısındaki başka bir

²⁷ Kadı Abdülcabbâr, Ahmed, *el-Muğnî bi't-Teklîf*, thk. Omar es-Seyyid Azmi, ed-Daru'l-Mısriyye littelif ve'n-neşr ve't-terceme, Kahire, ty., V, 209 – 213; Kadı Abdülcabbâr, Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, thk. Dr. Abdülkerim Osman, Mektebet-ü Vehbe, Kahire, 1988, s. 249 – 251.

²⁸ İmam-ı Rabbani, *age*, I, Mektub. 266, s. 267; II, Mektub. 67, s. 111.

²⁹ İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, III, Mektub. 44, s. 60.

mekândan görülebilir ama mekân, yön ve zaman gibi sonradan yaratılmışlık alametlerinden münezzehe olan Allah'ın farklı olduğu bilinmelidir³⁰. Mesela İbn Hümam (861/1457), görme fiili için karşı karşıya bulunmanın bu dünyada bile şart olmadığına inanır. Hz. Peygamber, arkasında namaz kılan sahabeye, “*saflarınızı düzgün tutunuz ve birbirlerinize yapışırçasına yaklaşınız. Zira ben sizleri arkamdan da görebilirim*”³¹ buyurmuşlardı³². Sadreddin Konevi (ö. 673/1274), Hz. Peygamber'in (s.a.v.), “*Gözümün nuru namazdadır*”³³ ve “*Namaz nurdur*”³⁴ rivayetlerini de dikkate alarak onun, arkasında olanları görebilmesinin sadece namaza ait istisnai bir durum olduğunu belirtir. Ama burada namazda gelen nurun müstesna bir görmeye sebep olduğu ortaya konmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in arkasında olanları görebildiğine göre, görme fiilinde gören ile görülenin karşı karşıya olmaları her zaman şart olmayabilir³⁵.

Ehl-i sünnet kelim âlimleri gibi, İmam-ı Rabbani de Mutezile'nin görme fiili için duyduğu endişeleri yersiz bulur. Allah insanı bu dünyada belli bir suret ve şekil içinde topraktan yaratmıştır ama ona suret ve şekilden münezzehe olan Kendi Zatını görme kabiliyetini de bahşetmiştir³⁶. Ona göre görme, Allah'ın insanların gözüne ve sinirlerine dilediği zaman ve dilediği şekilde verdiği bir algılamadır. Allah yaratmadıkça göz göremez. Görme fiili, gözün bağımsız bir fiili değil, Allah'ın kudretinin onda tezahürüdür. Allah, gözlerin görebilmesi için bu zayıf ve fani dünyada Mutezile'nin öne sürdüğü şartları gerekli kılmış olabilir. Fakat ahiret âlemi baki ve güçlüdür. Oradaki görme, buradakinden farklı şartlarda gerçekleşebilir. Her âlemi kendi şartları altında değerlendirmek gerekir. Mesela Allah, ahirette görme fiilinin gerçekleşmesi için gören ile görülenin birbirinin karşısında olma şartını kaldırabilir. Dünyevi şartlarda göze görme kabiliyetini veren Allah Teâlâ, farklı bir mahiyette yarattığı ahirete tahsis ettiği yeni şartlarda yeni bir görme kabiliyeti verebilir. Mutlak güç sahibi olan Allah, bu dünyanın zayıflığını telafi etmek

³⁰ Meydanî, Abdülğani, *Şerhu'l-Akâidet-i-Tahâviyye*, thk. ve Talik, Muhammed Muti el-Hafız ve Muhammed Riyaz el-Malih, Daru'l-Fikir, Dimaşk, ikinci baskı, 1992, s. 68, 69.

³¹ Buhari, Ezan, 72.

³² İbn Hümâm, *el-Müsayerât*, s. 41.

³³ Nesai, İşretü'n-Nisâ, 1.

³⁴ Bu hadisi “Namaz müminin nurudur” şeklinde bulabildik. Acluni, İsmail b. Muhammed b. Abdül-Hadi el-Cerrahil, *Keşfü'l-Hafa*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, II, 26, hadis No:1610.

³⁵ Konevi, Sadruddin, *Füsûsu'l-Hikem'in Sırları*, Trc. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 136.

³⁶ İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, III, Mektub. 95, s. 129.

üzere koyduğu görme şartlarını ahiret âleminde kaldırıp farklı şartlarda bir görme fiili yaratabilir³⁷.

Varlıkların gayb, misal ve şahit âlemlerinden birinde bulunduğu inanan İmam-ı Rabbani; her varlığın kendi şartları içerisinde değerlendirilmesini ister. Mesela gayb âlemine ait varlıkların var olduğuna inanırız ama onlara ulaşamadığımız için nasıl olduklarını bilemeyiz. Akıllarımız ile kavrayamadığımız gayb âlemine ait varlığı şu fani ve sınırlı dünyadaki varlıklar gibi düşünemeyiz. Gayb âlemi için gerekli olan bazı şartlar, şahadet âlemi olan bu dünyada olmayabilir. Yine Allah mevcut, diğer varlıklar da mevcuttur ama Allah mekân ve yönlerden bağımsız olduğu halde, diğer varlıklar mekânla kayıtlıdır. Dolayısıyla görme fiili için karşılıklı olmak ve aynı hizada bulunmak, şu âlemdeki (şahit) varlıkların görülmesinde şart olsa bile, gaibi görmekte şart olmayabilir. Görülmeden önce bütün mekân ve yönlerden münezzehe olan Allah'ın, görüldükten sonra onlarla kayıtlanması gerekmez. Bu açıdan İmam-ı Rabbani, gayb âlemine ait olması bakımından şekil ve keyfiyeti olmayan varlığı görmenin de şekil ve keyfiyetsiz olacağına inanır. Kendisi her birini ayrı ayrı zikretmez ama bazı nasların bu dünyada Allah'ı görmenin caiz ve ahirette vacip olduğuna delalet ettiğine inanır ve şunları dile getirir: *“Peygamberlere indirilen hükümlerin nasıl olduğunu lâ-keyfi (olan ilahi) ilme havale edip idrakimizin bunu anlamaktan aciz olduğunu itiraf ve ona iman etmeliyiz. Onları kendi idrakimiz ile kavrayamadığımız için inkâr etmemeliyiz. Çünkü bu, hakikatten uzaklaştırır. Bir şey hakikatte doğru olduğu halde bizim idrakimizde uzak bir ihtimal olabilir.”*³⁸

İmam-ı Rabbani, Allah'ın görülebilirliğini ispat etmek için kendinden önceki Eş'arilerin eserlerinde yer alan ve çoğu kalamcılar tarafından da kullanılan varlık delilini öne sürer³⁹. Yani bir şeyin görülebilmesi için var olması yeterlidir veya var olan her şey görülebilir. Görmenin diğer duyulardan farkı budur. Koklama, işitme, tatma ve dokunma duyuları, ilgili oldukları koku, ses, tat ve soğukluk-sıcaklık gibi şeylerden sadece kendilerine ait olanları algılar. Hâlbuki görme duyusu mevcut olan her şeyi algılayabilir. Eş'ari ve Maturidiler, görmeyi ilmin bir üst derecesindeki algılama olarak kabul ederler. Görme ile ilim arasında bir ilgi kurdukları için görmenin gerçek şartının, var oluş olduğu sonucuna varırlar. Onlara göre mevcut olan her şeyin bilin-

³⁷ İmam-ı Rabbani, *age*, III, Mektub. 44, s. 60.

³⁸ İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, III, Mektub. 44, s. 61.

³⁹ İmam-ı Rabbani, *age*, III, Mektub. 44, s. 61.

mesi mümkün olduğu gibi, görülmesi de mümkündür. Ayrıca görme fiilinin gerçekleşmesi için görülecek varlığın bir mekânda olması şart değildir; sadece var olması yeterlidir. Fani dünya şartlarında var olan her şeyin bir mekânı vardır. Allah da vardır ama bir mekâna ihtiyacı yoktur. Yani O, diğer varlıklardan farklıdır. Dolayısıyla O'nun var olmak için mekâna ihtiyacı olmadığı gibi görülmek için de ihtiyacı olmaz⁴⁰.

Var oluşu, görmenin asıl sebebi kabul edenlere göre görmenin sebebi var oluş olmasaydı, birbirine zıt iki şeyden biri, görülmemeliydi. Mesela bir şey, cisim olduğu için görülüyorsa araz olanlar görülmemeliydi veya beyaz olduğu için görülüyorsa siyah olanlar görülmemeliydi. Hâlbuki durum öyle değildir. Yani görmeyi görülecek şeyin sıfatları değil, sadece mevcut olması sağlamaktadır. Kısacası, mevcut olanların bir şekilde görülmesi mümkündür. Allah da mevcut olduğuna göre görülebilmelidir⁴¹.

İmam-ı Rabbani'ye göre Allah, müteal (yüce) bir varlık olduğu için O'nun nasıl görüleceğini anlatmak mümkün değildir. Yani varlığı dünyevi şartlar içinde (keyfiyet) tarif edilemeyen Allah Teâlâ, görülebilir ama nasıl görüldüğü anlatılamaz. Çünkü bu dünyada sadece keyfiyeti (nasıl olduğu) bilinebilen şeyleri görmenin nasıl olduğu izah edilebilir. İmam-ı Rabbani, durumu şöyle özetler: *"Müminlerin belli bir yön tayini ve karşı karşıya olmak; bir suret ve şekil isnat etmek ve Allah'ı ihata etmek gibi şeyleri düşünmeksizin cennette Allah'ı görecekleri bir haktır. Nasıl olacağı ile ilgilenmeksizin uhrevi rüyete inanırız. Zira Allah'ı görme belirli bir şekil ve suret olmadan vaki olacaktır. Şekil (keyfiyet) ile alakası olan varlıklara bu dünyada rüyet geçeceğinden bir şey zuhur etmez ve insanların ona iman etmekten başka nasipleri olamaz. Filozoflara, Mutezile'ye ve diğer bid'atçı fırkalara yazıklar olsun. Körlük ve nasipsizliklerinden Allah Sübhanehu'nun görüleceğini inkâr ediyor ve gaibi şahide mukayese ettikleri için buna inanma şerefine eremiyorlar."*⁴²

İmam-ı Rabbani, Mutezile'nin rü'yetullah konusunda Allah'ın idrak edilemeyeşinden rü'yetullahın da imkânsız olacağı neticesini çıkarmasını da

⁴⁰ Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Abdülmelik b. Abdillâh, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ Kavâtiu'l-Edille fi Usûli'l-İtikâd*, thk. Es'ad Temim, Müessesetü'l-Kütübî's-Sakafiyye, Beyrut, 1985, s. 163; Nisaburi, *el-Gunye fi Usûli'd-Din*, s. 144; Pezdevî, Ebu Yusuf Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, Terc. Şerafeddin Gölcük, İstanbul, 1988, s. 120; Gazzali, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1983, s. 41-48; Beycuri, İbrahin b. Muhammed, *Tuhfetü'l-Mürîd Şerhu Cevhereti't-Tevhîd*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 114.

⁴¹ Nisaburi, *age*, s. 144; Gazzali, *age*, s. 44.

⁴² İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, II, Mektub. 67, s. 111; III, Mektub. 49, s. 61.

tutarlı bulmaz. Burada biz de idrak kelimesine verilen manaları ele alarak İmam-ı Rabbani'nin bu meseleye bakışını yansıtmak istiyoruz.

Görme – İdrak İlişkisi

Türkçede anlama, akıl erdirmeye, erişme, kavuşma ve kemale erdirmeye gibi manalarda kullanılan “*idrak*” kelimesi⁴³ Arapça “*derk*” kökünden alınmıştır. “*Derk*” kelimesi de kavuşmak, yetişmek, olgunlaştırmak, bir araya toplamak, bir şeyin son sınırlarına erişmek, fark etmek, anlamak ve bilmek gibi manalarda kullanılır⁴⁴.

Terim olarak ele alındığında Mutezile dışındaki İslam düşünürlerinin çoğu “*idrak*”i, bilmenin her türünü içine alacak şekilde geniş manada kullanır ve görme fiilinden farkını vurgularlar. İbn Hazm (ö. 456/1064), idrakin bakma (nazar) ve rüyet fiillerinin ilerisinde bir mana ifade ettiğine inanır. Yani idrak ve görme fiilleri farklı şeyleri ifade ederler⁴⁵. Fahreddin Razî (ö. 606/1210) idraki, bir şeyin bütün sınırlarını görmekten ibaret bir fiil olarak tarif eder. Ona göre hiç sınırı olmayan veya varsa da tamamı görülemeyen varlık, görülebilir ama idrak edilemez⁴⁶. Bazıları, görme ile idrakin aynı olmadığını anlatmak üzere gökyüzünü örnek verir: Onu gördüğümüz halde, sınırlarının tamamını ihata edip her tarafını idrak edemiyoruz. Dolayısıyla Allah Teâlâ da görülebilir ama sınırları olmadığı için idrak edilmesi mümkün değildir⁴⁷. İmamü'l-Haremeyn Cüveynî'ye (ö. 478/1085) göre bir şeyi koklayabildiğimiz halde idrak edemiyorsak, tadına baktığımız veya dokunduğumuz halde ne olduğunu idrak edemiyorsak; bir şeyi duyuyla algılamamız onu idrak etmekten farklı şeyler olduğu söylenebilir. Görme de bir duyu olduğuna göre gözle görülen şeylerin idrak edilmiş olmasının gerekmediği sonucuna varılır⁴⁸. Seyyid Şerif Cürçânî (ö. 816/1413) de idraki bir şeyi tamamen ihata etmek ve bir şeyin suretinin nefsi natıkada oluşması olarak tarif etmiştir⁴⁹.

⁴³ Muhammed Bahauddin, *Yeni Türkçe Lugat*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, ty., “İdrak” maddesi.

⁴⁴ İbn Manzûr, Ebu'l Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994, “drk” maddesi.

⁴⁵ İbn Hazm, *el-Fisal*, II, s. 35.

⁴⁶ Razi, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Muhassalu Efkarî'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhîrîn*, thk. Semih Duaym, Daru'l-Fikri'l-Lübnani, Beyrut, 1984, s. 278.

⁴⁷ İbn Hümâm, *el-Müsayerât*, s. 40.

⁴⁸ Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, s. 162.

⁴⁹ Cürçânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Tarifât*, thk. Abdurrahman Umeyra, Âlemü'l-Kütüp, Beyrut, 1987.

Mutezile'ye göre "idrak," sınırları olan bir şeyi ihata etmek demektir. Dolayısıyla idrak olunacak şeyin belli ölçüler içinde sınırlarının olduğu kabul edilmelidir. Sınırları olmadığı için Allah'ı ihata etmek mümkün olmadığına göre O'nu görmek de mümkün olmamalıdır. Bu bakımdan Mutezile, "gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder"⁵⁰ mealindeki ayetin de açıkça O'nun idrak edilemeyeceğini ve dolayısıyla görülemeyeceğini haber verdiği iddia eder⁵¹.

İmam-ı Rabbani de idrak etmenin bir şeyi ihata etmek olduğunu kabul eder ve onun görme fiilinden farkını bilhassa vurgular. Ona göre bir şey görüldüğü halde, idrak ve ihata olunmayabilir. Çünkü görme ve idrak aynı şey değildir. Müminler Allah'ı cennette görecekler, O'nu gördüklerini kesin (yakini) bir şekilde hissedecekler ve rüyet ile alınacak zevki tadacaklar ama Allah'ı hiçbir zaman idrak edemeyecekler. Yani Allah'ın kullarına görünmesi, onlara zatının mahiyetini tamamen kavrayıp idrak etmelerine izin vermesi anlamına gelmez. Allah'ın görülmesi, sadece cemalinin nurunu göstererek dünyadaki yaptıklarının karşılığında, onlara ihsanda bulunması olarak kabul edilmelidir⁵².

İmam-ı Rabbani Allah'ın idrak edilemeyişi, müminlerin O'nu farklı derecelerde göreceklerini söyleyerek izah eder. Ona göre müminler, cennette Allah'ı mutlaka görecek ama her birinin görüşü farklı derecelerde olacaktır. Bu farklılık, görmenin görülen varlığı ihata etmek olmadığını gösterir. Çünkü bir alt derecedekinin görmesi, diğerinin seviyesine çıkmadığına göre görülen Zat'ın her tarafını ihata edememiştir.

İmam-ı Rabbani'nin anlatmak istediklerini bugün farklı çözünürlüklerdeki kameraların çektiği görüntülerdeki netlik farkı ile izah edebiliriz. İki ayrı kamera ile görüntüsü alınan nesnenin yüksek çözünürlükteki kameradan çıkan görüntüsü daha net olur. Aynı şekilde İmam-ı Rabbani'ye göre de cennete giren herkes Allah'ı görecek ama algılamaları ve görmeden aldıkları zevk farklı olacaktır. Cennetteki görme, insanın taayyününün başlangıcı (mebde-i taayyün) olan ilahi ismin miktarınca olacaktır. İnsanın taayyününün başlangıcı olan ilahi isim, cennette insana ağaçlar, nehirler, gibi muhtelif varlıklar suretinde görünecektir. Daha doğrusu, ilahi ismin zuhur mahalleri olan ağaçlar, dürbün görevi yaparak Allah'ı görmeye vesile olacaklar. Oradaki durum, bu dünyada daimi hale gelmiş "berkî zat tecellisi" (şimşek gibi

⁵⁰ En'am, 6/103.

⁵¹ Kadı Abdülcabbâr, *el-Muğnî*, V, 213; *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 233.

⁵² İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, III, Mektub. 44, s. 60.

çakan zati tecelli) gibi hiç kesilmeden devam edecek ve Allah Teâlâ daimi olarak görülecektir. Görme, önce isim ve sıfatların tecellisi olarak başlayacak ama sonra aradan isim ve sıfatlar çıkacak ve ilahi Zat doğrudan tecelli edecektir. İnsanın Allah'ı görmesine vesile olan ilahi isim, Allah'a ait itibarlardan birisi olduğu için Allah'ı gören o zati itibarı görecektir. Yani Allah'ı gören O'nun zatını tamamen ihata edemeyecektir. Sadece ilahi zata ait itibarlardan birini görebilecektir⁵³.

İmam-ı Rabbani yukarıda Allah'ı görenin sadece O'nun zatına ait itibarlardan birini göreceğini söylemekle birlikte, bundan ilahi Zat'ın parçalara ayrıldığı manasının çıkarılmaması gerektiğini hatırlatır. Çünkü böyle bir şey, ancak sonradan yaratılmış ve birtakım cüzlerden meydana gelmiş varlıklar için söz konusudur. Hâlbuki Allah'ın zatı parçaların bir araya gelmesiyle oluşmuş bir bütün manasındaki "mürekkep varlık" değil, cüzleri olmayan bütün manasındaki "basit" varlıktır. Basit varlığın cüzleri olmadığı için şekli bilinmez, sınırları tayin edilemez. Dolayısıyla İmam-ı Rabbani'ye göre, "Allah Teâlâ'nın Zatinin tamamı ilimdir, tamamı kudrettir, tamamı iradedir. Her itibar Zat-ı Teâlâ'nın tamamıdır ama sadece bu itibar görülür, diğerleri değil. İşte "Gözler O'nu idrak edemez"⁵⁴ ayetinin sırrını burada aramak lazımdır."⁵⁵

Burada İmam-ı Rabbani, ilahi zatta bulunan itibarların birbirlerinden farklı olmadığına göre, görmenin niçin itibarlardan biriyle olduğuna dair açıklamasını izah etme ihtiyacı duyar ve şunları yazar: "Bu itibarlar zatın aynı olmalarına hatta itibarların her biri diğerinin aynı olup aralarında keyfiyet âlemine esir olan insanların anladığı keyfi bir ayrışma ve imtiyaz olmasına rağmen, aralarında lâ-keyfi bir ayırım (imtiyaz) vardır. Keyfi âlemde kurtulup lâ-keyfi âleme, yine lâ-keyfi bir şekilde birleşen kişilere burada bulunan lâ-keyfi ayırım gizli kalmaz. Hatta onlara göre bu birleşme (ittisal) apaçık ortadadır. Onlar bu ayırımı, kulaklarını burunlarından ayırabildikleri gibi (kolay ve net) bulacaklardır."

Dolayısıyla İmam-ı Rabbani şu neticeye gelir: "Evet, mebbe-i taayyünü toplayıcı (cami) bir isim olan kişilerin derecelerdeki farklılıklara göre Zat Teâlâ'nın icmal yoluyla da olsa bütün itibarlarından itidal yollu nasibi vardır. Böyle şahısların görmesi bu itibarların tamamıyla bağlantılıdır. Ama nasibi olan icmalin toplayıcılığındaki (camiiyet) darlık, ona devamlı lazım olduğu

⁵³ İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, III, Mektub. 100, s. 137.

⁵⁴ En'am, 6/103.

⁵⁵ İmam-ı Rabbani, *age*, III, Mektub. 100, s. 137.

için idrak ve ihatası yok olur ve “Gözler O’nu idrak edemez” hükmü gerçekleşir.”⁵⁶

Allah’ın Dünyada Görülüp Görülemeyeceği Meselesi

Allah’ın görülebilirliğine inananlar, görmenin dünyada vaki olup olmadığına ihtilaf etmişlerdir⁵⁷. Bu ihtilafın bir ucu, Hz. Peygamber’in Miraç gecesinde Allah’ı görüp görmediğine kadar varır. Miraçtaki rüyet konusunda birisi Hz. Aişe’den (ö. 58/678) diğeri Abdullah b. Abbas’tan (ö. 68/687) gelen iki farklı hadis vardır⁵⁸. Rüyetin vaki olduğuna inananlar, Hz. İbn Abbas’ın Hz. Aişe’den daha bilgili olduğu gerekçesiyle Abdullah b. Abbas’tan gelen rivayeti, Hz. Aişe’den gelene tercih etmişlerdir⁵⁹. Ancak Miraç gecesinde Hz. Peygamber’in gözleri ile Allah’ı görüp görmediğine dair farklı görüşler ileri süren İslam âlimleri, ondan başkasının dünyada Allah’ı göremeyeceğinde görüş birliği içindedirler. Onlar bu konuda, “Hiç biriniz ölmeden Allah’ı göremeyecektir”⁶⁰ hadisini delil getirirler⁶¹.

Allah’ın görülebilirliğini kabul edenler, Hz. Peygamber’in Miraç gecesinde Allah’ı gözleri ile gördüğüne de inanır ve bunu Allah’ın dünyada görülebileceğine dair delil olarak ileri sürerler. Sahabeden, Allah’ın görülebileceğinden söz açanların çoğu bu istikamette görüş beyan etmişlerdir⁶². Selef ulemasından Miraç gecesinde Hz. Peygamber’in gözleri ile Allah’ı gördüğüne inananlar olduğu gibi, sonraki kelimclilerden inananlar da vardır. Mesela Gazali, Hz. Peygamber’in Miraçta hem gözü hem kalbi ile Allah’ı müşahede edip gördüğünü belirtir⁶³.

İmam-ı Rabbani de dünyada Allah’ın görülmesinin mümkün olduğu halde vaki olmadığına inanır⁶⁴. Ona göre bizim Allah’ı bu dünyada göremeyişimiz, dünya şartlarının gözlerimizdeki görme yeteneğini kısıtlamasından

⁵⁶ İmam-ı Rabbani, *age*, aynı yer.

⁵⁷ Eş’arî, Ebu’l-Hasen Ali b. İsmail, *el-İbâne an Usûli’l-Diyâne*, thk. Abbas Sabbağ, Daru’n-Nefais, Beyrut, 1994, s. 50.

⁵⁸ Buhari, *Tefsiru’l-Kur’an*, 53; Müslim, *İman*, 77.

⁵⁹ Beycurî, *age*, s. 118; Esved, Musa, *el-İsrâ ve’l-Mirâc*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1997, s. 232.

⁶⁰ Müslim, *Kitabü’l-Fiten*, 95.

⁶¹ İbn Ebi’l-İz, Ali b. Muhammed, *Şerhu’l-Akideti’t-Tahâviyye*, thk. Abdullah b. Abdullah Muhsin et-Türki ve Şuayb Arnavut, Müessesetü’r-Risale, 5. Baskı, Beyrut, 1987, I, 222; Şarani, Abdülvehhab, *el-Yevâkîf ve’l-Cevâhir fi Beyani Akâidi’l-Ekâbir*, Beyrut, ty., I, 213.

⁶² İbn Hümâm, *el-Müsayerât*, s. 38.

⁶³ Gazzali, *e’d-Dürretü’l-Fâhira, Mecmûatu Resâili’l-İmam el-Gazzâlî* içerisinde, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, s. 85; Teftazani, *Şerhu’l-Makasid*, IV, 210.

⁶⁴ İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, III, Mektub. 17, s. 20; Mektub. 74, s. 92.

kaynakları⁶⁵. Bu kısıtlanma Allah'ın ve dünyanın farklı mahiyetlere sahip olmalarının bir neticesidir. Çünkü dünya varlıklarının belli şekil ve sureti vardır. Görme fiili, bu şekillerin gözlerle algılanması ile başlar. Yani bu dünyanın mahiyeti yalnız şekil ve sureti olan şeyleri algılamaya müsaittir. Hâlbuki Allah'ın keyfiyeti olmadığı için nasıl olduğu ve nasıl görüldüğü tarif edilemez; her hangi bir şekil veya misal ile anlaşılıp anlatılamaz. Kısacası, dünya Allah'ın görülmesine uygun bir mahal değildir. İmam-ı Rabbani durumu şöyle izah eder: *“Şekliyle (keyfiyet), sayı ve miktarı ile (kemiyet) ve sebepleriyle (limmiyet) ilgilenmeksizin Allah'ın ahirette görüleceğine (uhrevi rüyet) iman etmek gerekir. Dünyanın yaratılışının ahiretin yaratılış ve mevcudiyeti ile bir alakası yoktur. Bunlardan birini diğeri ile karşılaştıramayız. Buradaki görme (basar) oradakinden, buradaki fehim ve idrak, oradakinden farklıdır. Buradakiler geçici, oradakiler daimidir. Buradakiler oldukça kirli ve son derece kesif, oradakiler tamamen temizdir.”*⁶⁶

İmam-ı Rabbani, Hz. Peygamber'in Allah'ı dünya gözü ile gördüğüne ve Kur'an-ı Kerim'de buna dair işaretlerin olduğuna inanır. Onun bu inancı, miraç mucizesi esnasında Hz. Peygamber'in dünya hayatı esnasında cennete girdiğine inanışının zorunlu sonucudur. Çünkü ona göre dünya hayatında Allah'ın görülmesi mümkün değildir. Gördüğünü ilan ettiğine göre Hz. Peygamber'in dünya hayatından bir anlık bile olsa çıkıp cennete girdiğine inanmıştır⁶⁷. Yani Hz. Peygamber, en büyük mucizelerinden biri olan miraçta farklı şeyler tecrübe etmiştir. Mesela ölümü tatmadan önce ahiret hayatını yaşamıştır. Miraçta götürüldüğü yerlere sadece ruhi olarak değil, bizzat cediti ile gitmiştir. Orada müşahede ettiklerini de dünya gözüyle görmüştür. Ama bu görme dünya şartları içinde değil, ahiret şartları içerisinde olmuştur⁶⁸.

Dünya hayatı içersinde cenneti müşahede etmek, İmâm-ı Rabbani'ye göre sadece Hz. Peygamber'e ait bir mucizedir. Onun Hz. Peygamber'in cennete girdiğini kabullenmesi, rü'yetin bilfiil vaki olduğuna inandığını gösterir. Çünkü ona göre, cennete giren herkes, Allah'ı mutlaka görecektir. Hatta ona göre oraya girenin Allah'ı görmemesi imkânsızdır⁶⁹. Sıradan insanlarda asıllarındaki yokluktan kaynaklanan noksanlık, kir ve zulmet vardır.

⁶⁵ İmam-ı Rabbani, *age*, III, Mektub. 44, s. 61; Mektub. 90, s. 119.

⁶⁶ İmam-ı Rabbani, *age*, III, Mektub. 79, s. 104.

⁶⁷ İmam-ı Rabbani, *age*, I, Mektub. 272, s. 290.

⁶⁸ İmam-ı Rabbani, *age*, I, Mektub. 135, s. 127; III, Mektub. 17, s. 20.

⁶⁹ İmam-ı Rabbani, *age*, III, Mektub. 17, s. 19.

Onları atamadıkları sürece bazı mukaddes ikramlardan mahrum olmaları tabiidir. Ama insan, yokluk kirinden temizlenip üzerine yansıyan varlık kemalatıyla mükemmelleştikçe ikramlara layık olur. Hz. Peygamber de bir beşerdir ama diğer insanlardan farklıdır. Beşeri noksanlıklardan uzaktır. Bu istisnai durumundan dolayı o, dünya hayatı sona ermeden Arş ve Kürsi'yi geçip cennete girmiş ve Rabbini görme şerefine ermiştir⁷⁰. Başkalarına ahirette verileceği vadedilen rüyet, ona bu dünya hayatı bitmeden nasip olmuştur⁷¹.

İmam-ı Rabbani dünyayı Allah'ın gazab ettiği bir varlık olarak gördüğü için orada ikram olmayacağına inanır. Ona göre ilahi sıfatların biri âleme, diğeri Allah'ın varlığına bakan iki yönü vardır. Sıfatların âleme bakan tarafı, dünya hayatına; Allah'ın varlığına bakan tarafı da uhrevi hayata yansır. Yani ilahi güzellikler, ahirete yansır⁷². Bu yüzden Allah'ı görebilmek için dünyadan uzaklaşılmalıdır. İnsan, dünyadan çıktıkça suretleri terk edip hakikatlere doğru yaklaşır. Mesela dünyada Allah'a en çok namazda yakın olur ama dünyadan çıkışın ve ahirete girişin ilk noktası olan ölüm halinde ondan daha yukarıda şeyler müşahede eder. Aynı şekilde kabir hayatında, ölüm anında yaşadıklarından daha yüksek şeyler müşahede ettiği gibi kıyamet araatında daha mükemmel şeyler müşahede eder. Nihayet ahiret merhalelerinin sonu olan cennette her şeyin hakikatine ve en yüksek zuhurata nail olur. Kısacası, cennettekilere bakarak dünya hayatı zuhur mahalli bile olamaz. Dünyada ilahi Zat'ın sadece gölge ve misalleri zuhur eder. İmam-ı Rabbani Allah'ın görülmesi ile dünya ilişkisini şöyle anlatır: *"Bu fakir, dünyayı tam olarak mülhaza edince onu tamamen boş buluyor. Ondan burnuma Matlubun kokusu bile gelmiyor. Burada son söylenecek şey şudur: Dünya ahiretin ekim yeridir. Onda Matlubu aramak, insanın boş yere nefsini yorması ve helak etmesidir veya matlub olamayana matlub sanmasıdır. Çoğu insanlar buna müptela olup uyku ve hayaller ile tatmin olurlar."*⁷³

İmam-ı Rabbani, Allah'ı görebilmek için insanın belli bir mükemmelliğe ulaşmasını şart görür ve bu mükemmelleşmeyi kemalat kelimesiyle ifade eder. Ona göre bu kemalatın kaynağı tevhit kelimesidir (kelime-i tevhid). Yani insandaki kemalat, kelime-i tevhitteki mesajın gerçekleşmesiyle ortaya çıkar. Kelime-i tevhit ise biri nefy diğeri ispat olmak üzere iki bölümden olu-

⁷⁰ İmam-ı Rabbani, *age*, I, Mektub. 217, s. 191.

⁷¹ İmam-ı Rabbani, *age*, I, Mektub. 135, s. 127; II, Mektub. 9, s. 17.

⁷² İmam-ı Rabbani, *age*, III, Mektub. 100, s. 135.

⁷³ İmam-ı Rabbani, *age*, I, Mektub. 263, s. 258.

şur. Nefy tarafı, insana dünyada Allah'tan başka hiçbir varlığa ibadet edilemeyeceğini kavratır. Bunu Hz. İbrahim tam olarak gerçekleştirmiş ve dünyada bu yolla gelecek kemalatın tam olarak ortaya çıkmasına vesile olmakla, peygamberlerin imamı olmuştur. Zira o, bütün şirk kapılarını kapatmıştır. Aynı kemalata ermek isteyen insan, bu dünyada her şeyi nefyetmeli ve hiç birisinin ilahlık vasfı taşımadığına inanmalıdır ama bunu yapmasına rağmen yine de Allah'ı göremeyecektir.

Tevhit kelimesinin ispat tarafındaki kemalat ise ahirette gerçekleşecektir. Yani Allah, sadece ahirette görülebilecektir. İmam-ı Rabbani'ye göre Hz. Peygamber, *"Bu dünyada Rabbini görme (rüyet) devleti ile müşerref olduğuna göre ispat kelimesinin kemalatından bolca nasip bulmuştur. Hatta ispat kelimesinin bu dünya ölçüğü ile Hz. Peygamber'in (a.s.) peygamber olarak gönderilmesi ile tamamlandığı bile söylenebilir. Budan dolayı başkalarına ahirette verileceği vaat edilen zati tecelliye onun bu dünyada erdiği ispat edilebilir."*⁷⁴

İmam-ı Rabbani'ye göre bu dünyada Allah hakkında bilgiler elde edilebilir ama O'nu görmek mümkün değildir. Zira gözlerimiz sadece keyfiyeti bilinen şeyleri algılayabilir. Yani dünyada bir şey algılanmışsa onun keyfiyeti ve belli bir miktarı vardır. Allah'ın keyfiyeti olmadığına göre onun görülmesi imkânsızdır. Bir şeyin keyfiyetinin olduğuna inanmak, onu bir şeylere benzetmektir. Dolayısıyla bizim algılarımızla vardığımız her tenzihi bilgi, bir teşbih ve kemalat sandığımız şeyler, noksanlık olur. Zira algıladığımız şeyler, bizim zayıf algılama vasıtalarımızın ihata sınırlarına sığacak kadar küçüktür. Biz sadece sonradan yaratılmış şeyleri bilip müşahede edebiliriz. İmam-ı Rabbani şu neticeye varır:

"Tecelli, keşif ve müşahedelerimizle alakalı olan her şey, Hak Sübhanehu ve Teâlâ'dan başka şeylerdir. Allah Teâlâ, ötelerin ötesindedir. Allah Tebâreke ve Teâlâ Hz. Halil'den –aleyhisselam- hikayeten şunu anlatmıştır: "Kendi yonttuğunuz putlara mı ibadet ediyorsunuz? Sizi de, işlerinizi de Allah yaratmıştır."⁷⁵ İster elimizle, ister akıllarımızla, isterse de vehimlerimizle olsun, bizim oluşturduğumuz her şeyi Hak Sübhanehû ve Teâlâ yaratmıştır. Onlar ibadet edilmeyi hak edemezler. İbadet edilmeye layık olan, keyfiyet ve misalden münezze olup vehimlerimizin idrak eteceğine erişemedi-

⁷⁴ İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, II, Mektub. 9, s. 18.

⁷⁵ Saffat, 37/95.

ği, keşif ve müşahede gözlerimizin hayrete düşüp azamet ve Celâlini müşahede etmekten aciz olduğu Allah Teâlâ'dır."⁷⁶

Dolayısıyla İmam-ı Rabbani böyle nitelik (keyfiyet) ve misalden münezzehe olan ilaha ancak gaybi olarak iman edilebileceğine inanır. Ona göre bu dünyada müşahede edilenlerin Allah olduğuna inanmaktan ibaret olan şühüdi iman, Allah'a iman olamaz. Burada biz ancak sonradan yaratılan sınırlı varlıkları görüp müşahede edebiliriz. Onları Allah sanmak, Allah'tan başka şeylere de iman etmiş olmayı gerektirir.

Dünyada mü'minlere bir övgü olarak, nispet edilen gaybi imanın oluşması için, insan vehim ve hayalden uzaklaşmalıdır. Sadece uzakta olanlar vehim ve hayal edilebildiğine göre onlardan uzaklaşmak için Allah'a yakın olmak gerekir. Böyle bir yakınlık ise asaleten peygamberlere nasip olan bir şereftir ama onlara tabi olan mükemmel insanlar da bu devletten nasipleri kadar istifade ederler. Bu bakımdan dünya hayatı devam ettikçe gayba iman şarttır ama uhrevi hayat gelip, vehim ve hayal duvarları yıkılınca, şühüdi iman makbul olacaktır⁷⁷.

İmam-ı Rabbani, bu hususta Ehl-i Sünnet âlimlerinin icmainsine ters düşmediğini belirttiği görüşünü şöyle özetler: "Hz. Peygamber, Miraç gecesinde Allah'ı dünyada görmemişti. Çünkü Miraç gecesinde mekân ve zaman dairelerini geçip imkân âleminin (dünya) dar alanından kurtulunca ezel ve ebedi tek ân olarak bulmuş; başlangıç ve sonu tek noktada görmüştü. Hz. Peygamber, Abdurrahman b. Avf'ın (ö. 31/653) cennete sahabenin fakirlerinden 500 sene sonra girdiğini görmüş ve bu gecikmenin sebebini sormuştu. Bu şekilde vaki olan bir rüyet dünya hayatında değil, ahirette vaki olmuş demektir. Benim bu izahım, İslam âlimlerinin icmainsine ters düşmez. Böyle bir rüyete dünyevi rüyet denmesi hakikat değil mecazdır."⁷⁸

Burada şöyle bir sonuca varılabilir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber için ezel ve ebedi, dünya ve ahireti çok az bir zaman içersine sığdırıp, dünya hayatı içersinde bir kesinti ile ona bilfiil cennet hayatını yaşatmış ve cemalini göstermişti. Bu durumda Azrail gelip onun ruhunu cesedinden ayırmadığı için, Hz. Peygamber dünya hayatını yaşamaktaydı. Ama dünyadan çıkıp zaman ve mekân kavramlarının ilerisine giderek cennet ve cehennemi müşahede ettiği için ahireti görmüştü. Yani Allah, çok az bir zaman aralığında çok eski geçmişte ve çok sonra gelecekteki olacak şeyleri Rasûlüne göstererek

⁷⁶ İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, II, Mektub. 9, s. 17.

⁷⁷ İmam-ı Rabbani, *age*. Aynı yer.

⁷⁸ İmam-ı Rabbani, *age*, I, Mektub. 283, s. 305.

olağan üstü bir duruma çekmiş ve diğer peygamberlere nasip olmayan müstesna bir mucizeyi, müstesna sıfatları olan bir Rasûle vermişti.

İmam-ı Rabbani, veli ve nebiler de dâhil olmak üzere Hz. Peygamber'den başka kimsenin dünya hayatında Allah'ı göremeyeceğine inanır. Bunu ispatlamak üzere kendinden önceki Ehl-i sünnet kelimcilerin çoğu tarafından da kullanılan Hz. Musa örneğini ele alır. Dünyada Allah'ı görmenin imkânsızlığını anlatmak isteyen kelim âlimleri, Hz. Musa'nın ve kavminin Allah'ı görmek isteyince başlarına gelenleri hatırlatırlar⁷⁹. Hz. Musa'nın kavmi, "Allah'ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız" diyerek Allah'ı görmek istemişler ama bir anda çakan bir yıldırımla ölüvermişlerdi⁸⁰. Kendisi de Allah'ın kelamına muhatap olduktan sonra Allah'ı görmek isteyince "*Sen beni göremezsın*" karşılığını almıştı. Aynı ayette bildirildiğine göre Hz. Musa'nın dağa bakması istenmiş ve dağın yerinde durabildiği takdirde Hz. Musa'nın da Allah'ı görebileceği söylenmiştir. Ama Allah dağa tecelli edince onu parça parça etmiş, Hz. Musa da bayılıp yere düşmüştü. Ayrıca bu isteğinden dolayı tövbe de etmişti⁸¹. İmam-ı Rabbani, bunları dile getirdikten sonra, "*Eğer rüyet devlet-i dünyada vaki olsaydı, Kelimullah Musa buna herkesten daha layık idi*" diyerek dünyada Hz. Peygamberden başka kimsenin Allah'ı görmesinin mümkün olmayacağına dair nihai hükmünü verir⁸².

İmam-ı Rabbani'nin Allah'ın cennette mutlaka görüleceği konusundaki ısrarı, cennetin vasıfları ile ilgili görüşünden kaynaklanır. Ona göre Allah, yarattığı varlıklardan bazılarında birtakım ayrıcalıklar bahşetmiştir. Ayrıcalığı olan varlıklardan ikisi, Arş'ı-Ala ve cennettir. Arş, Allah'ın nurunu yansıtabilen muazzam bir mahaldir. Cennet ise Allah'ın müminlere Zatını göstereceği yerdir. Hatta cennette Allah, Arş'ta zuhur ettiği gibi görünecektir⁸³. İmam-ı Rabbani burada ayna örneğini verir: Aynadaki görüntü, sırf maddesinin değil, maddesindeki parlaklığın eseridir. Aynı maddeden yapıldığı halde – mesela bir at nalı–⁸⁴ ayna ile aynı görevi yapmadığı için aynı değerde değildir. Aynı şekilde cennet de sonradan yaratılmış olması bakımından dünyaya

⁷⁹ el-Bâkılânî, *Temhîd*, s. 306; Gazzalî, *İhyâu Ulumî'd-Dîn*, Daru'l-Hayr, Beyrut, 1998, I, 141.

⁸⁰ Bakara, 2/55. (Orada yıldırım çarpmasıyla ölenleri durumu anlasınlar ve şükretsiner diye yeniden diriltmişti.)

⁸¹ Âraf, 7/143.

⁸² İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, I, Mektub. 272, s. 290; III, Mektub. 17, s. 20.

⁸³ İmam-ı Rabbani, *age*, I, Mektub. 220, s. 193.

⁸⁴ İmam-ı Rabbani'nin yaşadığı devirde ayna camdan değil, demirden yapılırdı. Metalin yüzeyi karşısındaki objeyi gösterebilecek şekilde gelinceye kadar parlatılır ayna haline getirilirdi.

benzer ama Allah'ın bahsettiği hususiyetlerinden dolayı ondan farklılaşmış Allah'ı göstermeye liyakat kazanmıştır⁸⁵.

İmam-ı Rabbani, Allah'ın kullarını cennete davet ettiğini hatırlatıp cennet ile dünya arasındaki farkı şu cümleleri ile ortaya koyar: *“Cennete bağlanmak kötü bir şey olsaydı veya orada kötülenme şaibesi taşıyan bir şey bulunsaydı cennet kabul mertebelerinin sonu olan ilahi rıza yurdu olmazdı. Tam tersine dünya gibi gazaba uğramış bir varlık olurdu. Dünyaya duyulan gazabın ve onun kötülenmesinin sebebi ise her türlü çirkinlik ve noksanlığın aslı olan yokluktur. Yokluk ise dünyanın nasibi olmuş ve onun lanetlenmesine yol açmıştır.”*⁸⁶

Sonuç

İmam-ı Rabbani de diğer Ehl-i Sünnet âlimleri gibi Allah'ı görebilmeyi büyük bir nimet kabul etmektedir. Ona göre cennetteki en büyük haz, Allah'ın görülmesi olacaktır⁸⁷. Müminler, Allah'a dünyada en fazla namazda, ahirette ise O'nu gördükleri anda yaklaşacaktır⁸⁸.

İmam-ı Rabbani, her konuda olduğu gibi, kelimelerin oldukça karışık problemlerinden biri olarak gördüğü rüyet meselesinde de Ehl-i Sünnet âlimleriyle aynı görüşe sahip oluşuyla iftihar etmekle birlikte, tasavvufi kazanımlarını da ortaya koyarak konuya dair farklı açıklamalar yapmıştır. Bu cümleden olarak nimet ile nimetin sunulduğu mekân arasında bir münasebet kurmuş, en büyük nimet olarak kabul ettiği rüyetin ancak kendi değerini yansıtmaya en layık olan cennette olabileceğinde ısrar etmiştir. Dünyanın Allah'ın zuhuratına mahal olamayacağını ilan ederek insanları ahirete yönlendirmiştir. Kelam âlimlerinin de belirttiği şekilde sarih naslarla doğrulanmadıkça keşif ve ilhamın delil kabul edilemeyeceğini tekrar ederek eksik bilgili ve bozuk niyetli kişilerin ilhamı istismara giden yollarını kapatmıştır.

İmam-ı Rabbani rü'yet meselesinde bilhassa Mutezile'nin hatalarını öne sürerek itikadi konuların sırf akıl ölçüleriyle halledilmeyecek kadar hassas ve ince olduğunu vurgulamıştır. Mutezile'nin akla gereğinden fazla değer vermekle hataya düştüklerini ortaya koymuştur. Ona göre bu meselede sağlıklı karar verebilmek için akıla sahih keşif ya da feraset destek çıkmalıdır.

⁸⁵ İmam-ı Rabbani, *age*, II, Mektub. 11, s. 21.

⁸⁶ İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, III, Mektub. 100, s. 135.

⁸⁷ İmam-ı Rabbani, *Mektubât*, III, Mektub. 44, s. 60.

⁸⁸ İmam-ı Rabbani, *age*, I, Mektub. 137, s. 128.

Mutasavvıflar sahih keşif ve ilhamın, kelim âlimleri de ferasetin desteği ile bu konuda sağlıklı karar verebilmişlerdir.

Aslında kelim âlimleri ve mutasavvıflar, Allah'ın görülmesine dair bazı deliller ileri sürmüşlerdir ama bunu konuyu delillerle hallettikleri için değil, muhataplarına daha canlı bir şekilde sunabilmek için yapmışlardır. Burada İmam-ı Rabbani'nin hem ilmin verdiği ferasetin, hem de ihlâs ve ihsanın verdiği keşfin desteğini alanların en isabetli hükme vardıklarına inandığını da kaydetmeliyiz⁸⁹.

Kıscası, tasavvufi bir akımın öncüsü olan İmam-ı Rabbani, diğer itikadî meselelerde olduğu gibi rû'yetullah meselesinde de kitap ve sünnete uyumlu yaşamamaya teşvik etmiştir. Ayrıca bidate yol açabilecek düşünce ve davranışlardan uzak durmanın önemine işaret etmiştir ve bunlarla tasavvufun istismara açık kapılarından birini kapatmayı denemiştir.

KAYNAKÇA

- Acluni, İsmail b. Muhammed b. Abdülhadi el-Cerrahi, *Keşfü'l-Hafa*, Darü'l Kütübî'l-İslmiyye, Beyrut, 1998.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tahir et-Temîmî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, (tah.Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Dâru'l-Marife, Beyrut, ty.
- El-Bâkılânî, el-Kadi Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib, *Temhidü'l-Evail*, Müessesetü'l-Kütübî'sekafiyye, thk. Şeyh İmadüddin Ahmed Haydar, Beyrut, 1987.
- Beycuri, İbrahim b. Muhammed, *Tuhfetü'l-Mürîd Şerhu Cevhereti't-Tevhid*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
- Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. Huseyn, *el-İtikad alâ Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaat*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *es-Sahîh*, (Ofset baskı) Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Buti, Ramazan, *Yaratıcının Varlığı Yaratılanın Görevi İslam Akaidi*, Trc. Mehmet Yolcu, Hüseyin Altınalan, Madve Yay., İstanbul, 1986.

⁸⁹ İmam-ı Rabbani, *Mebde' ve'l-Meâd*, s. 179.

- Cürçânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Tarifât*, thk. Abdurrahman Umeyra, Âlemü'l-Kütüp, Beyrut, 1987.
- Cüveynî, İmamü'l-Harameyn Abdülmelik b. Abdullah, *Kitâbü'l-İrşâd ila Kavatiu'l-Edille fi Usulî'l-İtikad*, thk. Es'ad Temim, Müessesetü'l-Kütübi's-Sakafiyye, Beyrut, 1985.
- Esved, Musa, *el-İsra ve'l-Mirac*, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1997.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-İbane an Usulî'd-Diyane*, thk. Abbas Sabbağ, Daru'n-Nefais, Beyrut, 1994.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-Luma'*, thk. ve takdim, Abdülaziz İzzuddin es-Seyravan, Dar-u Lübnan Littabaati ve'n-neşr, Beyrut, 1987.
- Gazzali, Muhammed Ebu Hamid, *İhya-u Ulumi'd-Din*, Daru'l-Hayr, Beyrut, 1998.
- Gazzali, Muhammed Ebu Hamid, *el-İktisad fi'l-İtikad*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.Baskı, Beyrut, 1983.
- Gazzali, Muhammed Ebu Hamid, *e'd-Dürretü'l-Fahira, Mecmuat-u Resaili'l-İmam el-Gazzali* içersinde, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Gündüz, Kemal, Retina ve Görme Yolları Anatomi ve Fizyolojisi - Elektrofizyolojik Özellikler, Oküler Elektrofizyoloji'nin 1. Bölümü, Türk Oftalmoloji Derneği Eğitim Yay., No: 13, İstanbul, 2011.
- Harputî, Abdüllatif, *Tenkihu'l-Kelam*, İstanbul, 1330.
- Hucvirî, Ali b. Osman el-Cüllabi, *Keşfü'l-Mahcub Hakikat Bilgisi*, Harırlayan, Süleyman Uludağ, ikinci baskı, İstanbul, 1996.
- İbn Arabî, Ebu Abdullah Muhammed, *el-Fütühatü'l-Mekkiyye*, Daru'l-Fikir, Takdim. Mustafa Mataracı, Beyrut, 1994.
- İbn Ebî'l-İz, Ali b. Muhammed, *Şerhu'l-Akideti't-Tahaviyye*, thk. Abdullah b. Abdullah Muhsin et-Türki ve Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risale, 5. Baskı, Beyrut, 1987.
- İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed ez-Zahiri, *el-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvai ve'-Nihal*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1996.
- İbn Hümam, Kemalüddin es-Sivasî, *el-Müsâyere fi'l-Akâidi'l-Münciyeti fi'l-Âhira*, Bulak, 1317, basımından ofset basım, Çağrı Yay., İstanbul, 1979.
- İbn Manzûr, Ebu'l Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1994.

- Âcî, Adududdîn Kadı Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevakıf fi-İlmi'l Ke-lâm*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, ty.

- İmam-ı Rabbani, Ahmed b. Abdülehad el-Fârûkî es-Serhindî, *Mebde ve Mead İtikadi ve Tasavvufi Meseleler*, Hazırlayan, Mustafa Özgen, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2012.

- İmam-ı Rabbani, Ahmed b. Abdülehad el-Fârûkî es-Serhindî, *el-Mektûbât, (ed-Dürerü'l-Meknûnât)*, Arapçaya tercüme, Muhammed Murâd Kazânî el-Menzilevî, I. cild, Enver Baytan Kitabevi, II. ve III. cild bir arada, Fazîlet Neşriyat ve Matbaacılık A.Ş. tarafından yayımlandı, İstanbul, ty.

- Kadı Abdülcabbar, Ahmed, *el-Muğni bi't-Teklif*, thk. Omar es-Seyyid Azmi, ed-Daru'l-Mısriyye littelif ve'n-neşr ve't-terceme, Kahire, ty.

- Kadı Abdülcabbar, Ahmed, *Mutezile'de Din Usulü*, Trc. Murat Memiş, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.

- Kadı Abdülcabbar, Ahmed, *Şerh-u Usulü'l-Hamse*, thk. Dr. Abdülkerim Osman, Mektebet-ü Vehbe, Kahire, 1988.

- Konevi, Sadruddin, *Füsusü'l-Hikem'in sırları*, terc. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002.

- Meydani, Abdül-Gani, *Şerhu'l-Akide'tü't-Tahaviyye*, thk. Muhammed Muti el-Hafız ve Muhammed Riyaz el-Mâlih, Daru'l-Fikr, Dimaşk, ikinci baskı, 1992.

- Muhammed Bahauddin, *Yeni Türkçe Lugat*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, ty.

- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim el-Haccâc, *Sahîh-u Müslim*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

- Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünen-i Nesai*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

- Nisaburi, Ebu Said Abdurrahman, *el-Gunye fi Usulü'd-Din*, thk. Şeyh İmadü'd-Din Ahmed Haydar, Beyrut, 1987.

- Pezdevi, Ebu Yusuf Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, Trc. Şerafeddin Gölcük, İstanbul, 1988.

- Ramazan efendi b. Muhammed, *Şerhu Ramazan Efendi ala Şerhi'l-Akaid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1965.

- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Omer, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, ty.

- Razi, Fahrudin Muhammed b. Ömer, *Muhassal-u Efkarî'l-Mütekaddimin ve'l-Müteahhirin*, thk. Semih Duaym, Daru'l-Fikri'l-Lübnanî, Beyrut, 1984.
- Sâbûnî, Nureddin Ahmed Mahmud b. Ebû Bekir, *Mâtürîdiyye Akâidi* Trc, Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara, 1995.
- Şarani, Abdülvehhab, el-Yavakit ve'l-Cevahir fi Beyani Akaidi'l-Ekibir, Beyrut, ty.
- Teftazani, Saduddin Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Makasid*, Alemü'l-Kütüp, Beyrut, 1989.
- Teftazani, Saduddin *Şerhu'l-Akaid*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Temel Britanica, *Görmek Maddesi*, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İsam Yay. İstanbul, 2010.
- Tuğlacı, Pars, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, *Görme mad.* 6. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, 1982.
- Yeşilyurt, Temel, *Tanrı'nın Aşkınılığı Bağlamında Rü'yetullah Sorunu*, Kubbe 6 Yayıncılık, Malatya, 2001.

موقف الإمام الرباني من مسألة رؤية الله

يتناول هذا البحث رأى الإمام الرباني في مسألة رؤية الله عز وجل. ذلك أن الخلاف في إمكان الرؤية ينشأ من قبول أحد افتراضين أحدهما: أن الله متعال وثانيهما: أنه مندمج في العالم، والإمام الرباني يعتبر إيمان شخص بإمكان الرؤية قسطاس نسبته إلى أهل السنة والجماعة.

في الواقع الخلاف في الرؤية ينشأ من خلاف إمكان الرؤية بلا مقابلة الرائي ومحاذاته للمرئي. وهذا يستلزم كون الخلاف ممكن الفهم وعدم تعارضه مع عقيدة التوحيد.

والإمام الرباني أيضا يشترط محاذة الرائي ومقابلته للمرئي في جهة ومكان ووجود ضوء في إحساس البصر ولكنه لا يتغاضى عن الفرق بين الدنيا والجنة. إن الله راعي في بعض الأمكنة لمصالح شرط المحاذة وتعين الجهة في إحساس البصر وفي بعض الأزمنة والأمكنة الأخرى أسقط ذلك الشرط عن حيز الاعتبار. لذلك قبول شخص إمكان الرؤية لا يستلزم قبول مشابهة الله للممكنات. المؤمنون يرون الله في الجنة ويجدون باليقين أنهم يرونه ولكن المرئي لا

يكون مدركا لهم أصلا. تتيسر الرؤية في الجنة بلا كيف. وإن كانت الرؤية ممكنة ولكنها لم تقع في الدنيا لغير النبي ولن تقع أصلا. ينبغى الإيمان بالغيب في الدنيا.

الكلمات المفتاحية: إمكان الرؤية، رؤية الله، المتميزات الدنيوية، إدراك الشيء، ممكن الوجود